

J.H. van Heek (1873-1957)

Recensie van Wim Nijhof, *J.H. van Heek (1873-1957). Kunst, katoen en kastelen*. Uitgeverij Waanders, Zwolle 2008. 606 pgs. ISBN 978 90 400 8555 0

Jacques van Gerwen

Textielondernemingen domineerden gedurende een groot deel van de twintigste eeuw de Nederlandse nijverheid. In diverse publicaties staan deze ondernemingen en de collectiviteit van de families die er leiding aan gaven centraal. Zelden kwam het voor dat een specifieke textielondernemer uit de context van zijn familie werd gehaald. Verwonderlijk is dat niet. Als er al een bedrijfstak was waarin grote succesvolle familieondernemingen de toon aangaven, dan was het wel de textielsector. Een van de bekendste publicaties waarin juist het typische familie-karakter van textielondernemingen en de implicaties daarvan voor opkomst, bloei en ondergang behandelt, is de studie van dr. A.L. van Schelven over Van Heek: *Onderneming en familisme. Opkomst, bloei en neergang van de textielonderneming Van Heek & Co te Enschede* (1984).

Een uitzondering op de algemene 'familie'-regel is de biografie van W.H. Nijhof over Jan Herman van Heek (1873-1957): een vuistdikke biografie tevens proefschrift met een omvang van ruim 600 pagina's, omvattende 33 hoofdstukken en rijk geïllustreerd met onder meer eigen werk van de protagonist. Doel van Nijhofs biografie is om, naast het vrolijke en gekleurde beeld van de textiel en van de Van Heeks – een beeld van geluk en voorspoed, van welvaart en rijkdom – op zoek te gaan naar de 'achterkant van het schilderij.' Nijhof stelde zich de vraag: 'was het inderdaad altijd en allemaal rozengeur en maneschijn?' Belangrijk bronnenmateriaal voor de beantwoording van de hoofdvraag was het persoonlijk archief van Jan van Heek bestaande uit achttien dagboeken, persoonlijke notities, aantekeningen, reisverslagen en schetsboeken. De kapstok die Nijhof gebruikt om het veelzijdige leven van Van Heek aan op te hangen zijn kunst, katoen en kastelen.

Het ligt voor de hand om de volgorde van de ondertitel te herschikken en te beginnen met katoen. Jan was een telg uit een vooraanstaand geslacht van textielfabrikanten in Enschede. Zijn vader Gerrit Jan van Heek was de zeer vermogende eigenaar van de grootste industriële onderneming van Nederland op basis van werkgelegenheid. Voor al zijn zonen was er een gereserveerde firmantenplaats in het familiebedrijf. Naast het moederbedrijf Van Heek & Co, liet G.J. van Heek in 1888 de Boekelose Stoomblekerij bouwen voor zijn zoons Henny en Helmich. De firma G.J. van Heek & Zonen, later Rigtersbleek genoemd, was bestemd voor de zonen Jan, Gerrit Jan en Arnold Helmich.

Jan volgde de weg die doorgaans voor veel toekomstige grote ondernemers rond de eeuwwisseling was uitgestippeld. Hij bezocht na enkele jaren HBS de Twentse Industrie en Handelsschool om vervolgens praktijkstages bij textiel- en machinefabrieken in Lancashire te doorlopen. In 1898 werd Jan samen met zijn broer Gerit Jan firmant van G.J. van Heek & Zonen. Gedurende ruim veertig jaren zou hij leiding geven aan dit bedrijf. Vanaf 1935 was hij bovendien gedelegeerd commissaris van Rigtersbleek, commissaris van de Boekelose Stoomblekerij en president-commissaris van Van Heek & Co. Nijhof onderscheidt twee perioden in de ondernemersloopbaan van Jan. Tot circa 1910 zette hij zich met hart en ziel in voor Rigtersbleek. In deze periode zou Van Heek zich vooral hebben laten kennen als een 'zeer modern ondernemer' wat tot uitdrukking kwam in de bouw van een nieuwe fabriek met een elektrisch aandrijfsysteem. Modern was Van Heek ook, omdat hij al in 1916 vastlegde dat een eventuele toekomstige zoon – op dat moment was hij vader van twee dochters – zijn eigen weg in het leven diende te gaan en dat deze niet hoefde te rekenen op een gespreid bedje. In de woorden van Nijhof nam Van Heek toen al afscheid van het familisme, terwijl andere textielabrikanten deze ingebakken traditie nog lang zouden blijven koesteren. De formele omzetting vond volgens Nijhof plaats in 1935 met de omvorming van de firma in een naamloze vennootschap. Nu hoefde een dergelijke omvorming allerminst een tanende invloed van de familie te impliceren. Met diverse constructies kon de zeggenschap van de familie worden gehandhaafd. Een gebruikelijke constructie was de oligarchische clause. Wat deed Jan echter? Volgens hem moest het mogelijk zijn om 'de beste directie' ook te bemensen met niet-familieleden, met mensen van buiten en dus schrapte hij in 1938 de clause uit de statuten. Vanaf de jaren 1910 verschoof zijn rol als ondernemer van firmant van een fabriek naar die van woordvoerder en pleitbezorger voor de gehele Twentse katoenindustrie. Tegelijkertijd ging Van Heek steeds meer tijd besteden aan andere activiteiten, interesses en hobby's. Met het vorderen van zijn leeftijd verbleekte het predicaat 'zeer moderne ondernemer.' Zowel voor de familiebedrijven, waarover hij een grote zeggenschap verwierf, als voor de Twentse katoen als geheel zou zijn eigenzinnige en in toenemende mate conservatieve houding catastrofaal uitpakken. Met zijn toenemende aversie tegen vernieuwingen bespoedigde hij de ondergang van de familiebedrijven waaraan de naam Van Heek was verbonden. Zijn starre houding vertroebelde bovendien in toenemende mate de harmonieuze familierelaties. Daar kwam nog bij dat hij, in tegenstelling tot eerdere uitgesproken opvattingen, opeens besloot dat de leiding van de onderneming in handen diende te komen van zijn twee jongste zonen. Dit voornemen drukte hij tegen de wil van zijn broers door. Nijhof velt een hard oordeel over de rol van Jan bij de ondergang van Van Heek & Co en Rigtersbleek. Net als Nijverdal ten Cate zouden beide ondernemingen, naar het oordeel van Nijhof, hebben kunnen overleven, indien Jan 'niet de toen noodzakelijke maatregelen (...) had tegengehouden.'

De liefde en passie voor kunst erfde Jan van zijn moeder Christine – zijn vaders tweede vrouw – die in een intellectueel en kunstminnend Duits milieu was opgevoed. In tegenstelling tot andere gefortuneerde tijdgenoten, die zich toededen op fotografie, trok Jan vanaf zijn achttiende er met een leren tekenkoffertje op uit. Gedurende nagenoeg zijn hele verdere leven zou hij enkele duizenden tekeningen maken. Hij ontwikkelde een diepgewortelde passie voor de laatmiddeleeuwse kunst. De twee bronnen voor deze passie waren zijn moeders opvoeding en zijn religieuze denkbeelden. Het is een interessante observatie dat de vrijzinnig protestant Van Heek een passie ontwikkelde voor de laatmiddeleeuwse, bij uitstek katholieke, kunst. Vanaf 1919 profileerde hij zich in toenemende mate als kunstverzamelaar en bouwde een omvangrijke collectie op. Zijn passie voor de middeleeuwse bouwkunst verklaart ook Van Heeks jaren durende zoektocht naar een kasteel. In 1912 deed zich de mogelijkheid voor om voor een half miljoen gulden eigenaar te worden van Huis Bergh. Met deze aankoop werd Jan niet alleen kasteelheer, maar ook grootgrondbezitter van uitgestrekte dennen- en eikenbossen. Volgens Nijhof is Van Heeks ambitie om te behoren tot de echte aristocratie de drijfveer geweest om niet, zoals andere textielabrikanten, te kiezen voor een buitengoed maar voor een echt kasteel.

Hoewel Bernard van Heek de initiatiefnemer was, is de naam van Jan ook onlosmakelijk verbonden met het Rijksmuseum Twenthe. Van Bernard kwam het idee, maar door zijn overlijden eind 1923 zou hij de realisering van het museum niet meer meemaken. Ofschoon het een Van Heek familieaangelegenheid betrof, was het Jan die de lijnen uitzette. Hij bepaalde het museumconcept, het collectieprofiel, het aankoopbeleid en de personele invulling van de leiding van het museum. Feitelijk was het een Van Heekmuseum in plaats van een rijksmuseum. Na allerlei perikelen eiste Jan in 1930 het directeurschap voor zich op.

Het trefwoord ‘kapitaal’ had in de ondertitel ook niet misstaan. Van Heek had namelijk eveneens een grote affiniteit met het bankwezen. Volgens Nijhof trok hij zich vanaf de jaren 1910 steeds meer terug uit de dagelijkse leiding van de textiel-fabriek. Des te meer was hij betrokken bij de bankzaken van zijn zwager Jan Jordaan in Parijs. Daarnaast was hij onder meer lid van de kredietcommissie en commissaris en president-commissaris van de Twentse Bank. Verrassend citeert de biograaf in dat verband een herinnering van zoon Jan Herman Alexander van Heek: ‘Mijn vader heeft eigenlijk nooit liefhebberij gehad aan de textielindustrie, wel voor het bankwezen.’ Zonder enige nadere toelichting kwalificeert Nijhof dit als een onthullende ontboezeming.

Het trefwoord ‘politiek’ ontbreekt in de ondertitel. In tegenstelling tot zijn vader ambieerde Van Heek geen openbare functies. Dat wilde allerm minst zeggen dat hij geen uitgesproken politieke opvattingen had. Hij was een uitgesproken conservatief-liberaal en een verklaard tegenstander van staatsbemoeienis. Gedurende de jaren 1930 stak hij zijn (tijdelijke) bewondering voor Adolf Hitler, het nationaal socialisme en de NSB niet onder stoelen en banken.

De biografie van Nijhof over Jan van Heek is wat het is: een prettig en zorgvuldig geschreven levensbeschrijving met een nadruk op *beschrijving*. Uitvoerig beschrijft hij diens veelzijdige leven en werk, zijn passies, zijn politieke denkbeelden, zijn religieuze opvattingen, zijn verkeren met koninginnen, prinses en keizers. Zijn leven als kasteelheer, grootgrondbezitter en museumdirecteur. De biografie is rijk, zo niet overdadig, gelardeerd met citaten en kaderteksten. Persoonlijk vind ik dat vooral de artistieke ontwikkeling van Van Heek in Nijhofs biografie goed uit de verf komt. Dat geldt in mindere mate voor de ontwikkeling die Jan van Heek als ondernemer doormaakte. De ontwikkeling van 'zeer moderne ondernemer' tot een uiterst conservatief, rechtlijnig en eigenzinnig persoon die – ondanks alle adviezen ten spijt – alles bij het oude wilde laten, blijft mijns inziens steken in te grove penseelstreken en verdient een verfijndere detaillering. Lezers die geïnteresseerd zijn in theoretische, conceptuele of methodologische beschouwingen over het genre (ondernemers-)biografie of in een historiografische context van deze biografie zullen enigszins teleurgesteld zijn. Voor belangstellenden in de geschiedenis van de Twentse textielnijverheid zal Nijhofs biografie echter ongetwijfeld veel leerzame en onderhoudende leesuren opleveren.